

Юрій БОЙКО,

orcid.org/0000-0003-2948-9180

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України та філософії

Вінницького національного аграрного університету

(Вінниця, Україна) *boikou@vsau.vin.ua*

ПОЛЬСЬКИЙ МОЛОДІЖНИЙ ОПІР І ВІННИЦЬКА ГІМНАЗІЯ 1833 РОКУ (ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ)

Перша третина XIX ст. в Правобережній Україні пройшла в умовах майже безроздільного соціально-політичного та культурного панування польської шляхти. Цьому сприяла полонофільська політика російських імператорів Павла I та Александра I. Кардинальні зміни розпочалися у правління Ніколая I (1825–1855), особливо після поразки повстання 1830–1831 рр.. Проведені організаційні заходи в галузі освіти, утворення Київського генерал-губернаторства і розгортання політики декласації основної частини польської шляхти разом з ліквідацією особливостей її самоврядування були спрямовані на культурну асиміляцію або витіснення польського населення українського Правобережжя. Неможливість подальшого збройного протистояння призвела до зміни тактики польського патріотичного опору самодержавству, перехід до формування розгалуженої мережі підпільних осередків, до яких залучалася учнівська та студентська молодь. Пропонована стаття присвячена публікації архівних документів щодо однієї з таких молодіжних організацій, викритої у Вінниці навесні 1833 р. і пов'язаної з щойно відкритою тут російськомовною гімназією. Душею осередку став Юзеф Творковський, юнак шляхетного походження, який наприкінці 1820-х років перебував у Меджибізькому повітовому училищі Подільської губернії, але поширення холери у квітні 1831 р. змусило його за протекцією вчителя Менглетта мандрувати оселями місцевого панства, підробляючи домашнім вчителюванням. Восени 1832 р. вони знову зустрілись вже у Вінниці, до гімназії якої Менглетта було переведено вчителем французької мови. На цей час Творковський вже мав зв'язки з польським підпіллям, вів патріотичне листування, намагався залучити до справи своїх приятелів Северина Шиманського та Ігнатія Калиновського і, не виключено, окремих гімназистів, зокрема, знайомого по Меджибожу Зволінського та учня 5-го класу Коссаковського. Подана нами документальна реконструкція подій супроводжується психологічними портретами їх основних фігурантів.

Ключові слова: Правобережна Україна, Поділля, поляки, шляхта, молодь, Вінницька гімназія.

Yurii BOIKO,

orcid.org/0000-0003-2948-9180

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Philosophy

Vinnitsia National Agrarian University

(Vinnitsia, Ukraine) *boikou@vsau.vin.ua*

POLISH YOUTH RESISTANCE AND VINNYTSIA GIMNASIUM OF 1833 (HISTORICAL AND PSYCHOLOGICAL RECONSTRUCTION)

The first third of the 19th century in Right-Bank Ukraine took place under conditions of almost undivided socio-political and cultural domination of the Polish nobility. This was facilitated by the Polonophile policy of the Russian emperors Paul I and Alexander I. Cardinal changes began during the reign of Nicholas I (1825–1855), especially after the defeat of the rebellion of 1830–1831. Organizational measures were carried out in the field of education, the formation of the Kyiv Governor General and the deployment of the policy of declassification of the main part of the Polish nobility, together with the elimination of the peculiarities of its self-government, were aimed at the cultural assimilation or displacement of the Polish population of the Ukrainian Right-Bank. The impossibility of further armed confrontation led to a change in the tactics of Polish patriotic resistance to the autocracy, a transition to the formation of an extensive network of underground cells, in which schoolchildren and student youth were involved. The proposed article is dedicated to the publication of archival documents regarding one of these youth organizations, exposed in Vinnitsia in the spring of 1833 and connected with the newly opened Russian-language gymnasium here. The soul of the cell was Józef Tworokovskyi, a young man of noble origin who, in the late 1820s, was in the Medzhibiz district school of the Podillia province, but the spread of cholera in April 1831 forced him to travel to the residences of the local nobility under the protection of teacher Menglet, pretending to be a tutor. In the fall of 1832, they met again in Vinnitsia, to which Menglet was transferred by a French teacher. By this time, Tworokovskyi already had connections with the Polish underground, conducted patriotic correspondence, tried to

involve his friends Severyn Szymanskiy and Ignatius Kalinovskiy in the case, and, it is possible, some gymnasium pupils, in particular, Zwolynskiy, an acquaintance from Medzhiboz, and Kossakovskiy, a 5th-grade schoolboy. Documentary reconstruction of the events is accompanied by psychological portraits of their main participants.

Key words: Right-Bank Ukraine, Podillia, Poles, nobility, youth, Vinnytsia Gymnasium.

Постановка проблеми. Приєднання значних територій Речі Посполитої (Rzeczpospolita) до Російської імперії наприкінці XVIII століття мало фатальні наслідки для місцевого польського населення і перш за все шляхти. Процес поступової ліквідації головних принципів її самоорганізації та самоуправління разом із становою системою польської освіти можна поділити на кілька послідовних етапів: 1. Спроба насадження стандартів імперського адміністрування та освіти в останні роки правління Єкатерини II¹. 2. Відновлення status quo заключного двадцятиліття польської незалежності в суспільному та культурному просторі західних губерній з урахуванням нових геополітичних реалій та за умови лояльності шляхти до імперського центру (правління Павла I, Александра I). 3. Рішучий перехід до насильницької інкорпораційної політики відносно шляхти через декласацію значної її частини, культурницьку асиміляцію поляків шляхом русифікації освіти, або витіснення їх за межі Правобережної України та імперії у цілому (1830 – 1880-ті рр.). На кінець XIX ст. в українських губерніях це питання було вирішено.

Аналіз досліджень. Події, яким присвячена наша праця, мали місце на Поділлі та Волині у 1829–1833 рр. – напередодні, під час та одразу після завершення першого польського повстання 1830–1831 рр., якому присвячена значна історіографія (напр. Польське національне повстання, 2017: 6–108; Карліна, Хлібовська, 2021; та ін.). Активну підтримку повстанцям надавала польська учнівська молодь. Так, 2 червня 1831 р. недалеко від с. Березне на Волині загonom Ружицького було звільнено з російського полону 14 малолітніх учнів із Межиріччя, що бажали приєднатись до повстанців (Тромбовський, 2017: 143). Схожа подія мала місце в училищі отців піарів у м. Бар, проте найбільш гучним стало викриття патріотичної організації учнів губерньської Подільської гімназії у Вінниці в серпні 1831 р. (Каманін, 1890; Колесник, 2007: 281). Випадково чи ні, але це співпало з початком тотальної ліквідації осередків польської освіти в Правобережній Україні та відкриттям нових російськомовних (Сбитнев,

1897: 295–296; ДАВО.² Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 163. Арк. 2–9; РГИА.³ Ф. 733. Оп. 49. Д. 788.). Було ліквідовано Віленський навчальний округ разом з Віленським університетом, засновано Київський університет та відповідний навчальний округ (Шандра, 1988; Прищепа, 2019: 123–129). У 1832 р. створено Київське генерал-губернаторство для трьох губерній українського Правобережжя (Шандра, 2005: 271–276).

В таких умовах центри керівництва польським рухом опору перемістились до Кракова, Парижа, де створювались різноманітні товариства із своїми програмними документами. Через Галичину у 1832–1833 рр. до підросійської Польщі, Білорусі, Правобережної України спрямовувались партизанські загони та емісари для налагодження патріотичного підпілля, у тому числі в середовищі учнівської молоді (Записки Н. В. Бергера, 1873: 13–40). В останньому контексті увагу дослідників привертають перш за все добре відомі події у Київському університеті 1837–1838 рр. (Владимирский-Буданов, 1884: 163–173). При цьому не слід забувати, що більшість студентів університету виходили з гімназій, де ще не вивітрився дух польського вільнодумства, притаманний батькам майже усіх учнів, що визначає актуальність обраної нами теми дослідження.

Метою статті є публікація архівних джерел про осередок польського молодіжного опору, що діяв у Вінниці наприкінці 1832 – початку 1833 рр. і мав якщо не прямі, то опосередковані зв'язки з щойно відкритою тут російськомовною гімназією. Реконструкція подій супроводжується спробою психологічного аналізу мотивації поведінки їх головних фігурантів – Юзефа Творковського, Людвика Менглетта і Гаврили Фовицького.

Виклад основного матеріалу. Архівні документи, складені російською мовою в рукописній формі публікуються в українському перекладі з дотриманням існуючих археографічних вимог щодо перекладу та публікації подібних джерел. Така практика знайшла підтримку в експертному середовищі фахівців (Бойко, 2022: 138–161), що значно розширює сферу практичного використання документованої історичної інформації.

¹ При написанні *тронних імен* іноземних монархів ми дотримуємось загального правила транскрибування їх максимально близько до оригіналу.

² Державний архів Вінницької області.

³ Российский государственный исторический архив.

Документ 1
*Чернетка*⁴

4-го травня 1833 [року] № 247
П[ану] попечителю Київського
навчального округу⁵

30 числа минулого квітня тутешня міська поліція взяла під варту трьох молодих людей: Юзефа Творковського, Ігнатія Калиновського та Северина Шиманського за підозрою у складанні на одну з місцевих дівчиць пасквіля, який знайдений у двох перших та за їхніми свідченнями участь [у цьому] приймав і останній. Пасквіль хоча й спрямований до приватної особи, але у ньому міститься не тільки образа народу російського, але й самої [Його Імператорської] Величності. При обшукуванні⁶ Творковського знайдено у нього листування з якоюсь дамою, [нерозбірливо] проживаючою; у цьому листуванні дуже багато згадується про здійснення якихось намірів на славу змарнілої своєї вітчизни і тому подібне. Про це я [нерозбірливо] вважаю довести рапортом до Вашої Екселенції виключно тому, що перший із згаданих молодих людей Творковський знаходився у вчителя гімназії французької мови Менглетта від самого прибуття цього [далі нерозбірливо] та використовувався ним для повторення уроків з тими учнями, яких п[ан] Менглет утримує у себе на квартирі, а квартиру він має у місті за межами подвір'я та будівель гімназії. Другий арештований Калиновський служить в канцелярії тутешнього повітового провідника дворянського Собещанського, а останній Шиманський був раніше у тутешній гімназії⁷ учнем 4-го класу (відповідного останньому 6-му) і проживав у Вінниці під виглядом приготування до вступу до 6-го класу гімназії. До цього не відкривалося, щоб хто-небудь з учнів гімназії був з ними у співучасті. Оскільки заарештований Творковський проживав у вчителя гімназії та з його квартири вів підозріле листування, то я про це разом доводжу до Вас, до

⁴ Серед вихідних документів гімназії представлені виключно чернетки, оскільки відредаговані та перебілені листи не копіювались перед відправленням адресатам.

⁵ Єгор Фон-Брадке (Брадке Єгор Федорович) (1796–1862). У чині полковника брав участь в польській кампанії та битві за Варшаву (1830–1831), нагороджений золотою шпагою, закінчував військову службу на посаді начальника штабу Варшавського генерал-губернатора. Після відставки за станом здоров'я призначений попечителем новоствореного Київського навчального округу (1832–1839) (Єгор Федорович Фон-Брадке. Автобіографічні записки, 1930: 187–191).

⁶ В оригіналі «при обыскании – рос.».

⁷ Мається на увазі польськомовна Подільська губернська гімназія, що від 1814 до 1831 р. знаходилась у Вінниці. 1 січня 1833 р. у Кам'янці-Подільському було відкрито іншу російськомовну Подільську губернську гімназію.

пана Подільського Цивільного Губернатора та, відповідно, п[ана] Почесного попечителя гімназії. Про що Вашій Екселенції честь маю донести (ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 1).

Документ 2
Чернетка

3-го травня 1833 [року] № 248
Подільському Цивільному Губернатору
пану таємному раднику і кавалеру
Луб'яновському Федору Петровичу⁸

30 числа минулого квітня місяця міська поліція узяла під варту трьох молодих людей Юзефа Творковського, Ігнатія Калиновського та Северина Шиманського за підозрою у складанні на одну з місцевих дівчиць пасквіля, який знайдений у двох перших та за їхніми свідченнями участь [у цьому] приймав і останній. Пасквіль хоча й спрямований до приватної особи, але у ньому міститься не тільки образа народу російського, але й самої [Його Імператорської] Величності. Хоча ці молоді люди зовсім не належали до гімназії, але оскільки [один] з них, Творковський, знаходився у вчителя оної французької мови Менглетта та був ним використовуваний за давнішим його віданням щодо благонадійної поведінки [Творковського] та [нерозбірливо] без відома мого для повторення уроків з утримуванням [пансіоном] на квартирі вчителя гімназії, то⁹ про цю подію я маю честь донести Вашій Екселенції, доповідаючи при тому, що п[ан] учитель Менглет постійно показував відмінну прихильність до належного порядку і не обходячи сам нічого, що б дозволяло підозрювати його у неблагдумстві. Квартиру він мав у місті за браком місця для проживання 2-х вчителів у будинках гімназії. Про це донесено мною училищному моєму начальству та повідомлено Почесному попечителю гімназії.

Те ж саме¹⁰

№ 249

Його Високородію Почесному попечителю
гімназії Подільської губернії¹¹

<...> я маю честь повідомити про це Вашому Високоблагородію¹² та найпокірніше просити

⁸ Луб'яновський Федір Петрович (1777–1869). Подільський цивільний губернатор з 1830 по травень-липень 1833 р. Сенатор з травня 1833 р. (Лубяновский, Федор Петрович. Большая биографическая энциклопедия. Электронный ресурс).

⁹ Після цього слова стоїть знак [, продубльований на лівому полі з дописаним текстом: «Попечителю до сих, а конец ниже» – рос.

¹⁰ Ремарка директора гімназії Фовицького, зроблена для переписувача набіло.

¹¹ Далі після знаку [, текст, призначений почесному попечителю гімназій.

¹² Йосиф Држевецький (Józef Drzewiecki) (1772–1852). З шляхетської родини Кременецького повіту Волинської

вжити [у] залежній від Вас мірі [заходи] до упередження народжуваних чуток, нібито це пов'язано з учнями гімназії.

(ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 2).

Документ 3

[Від] Комісії заснованої за розпорядженням пана Начальника губернії № 69.

15 травня 1833. М. Вінниця.

Директору Вінницької гімназії пану 6-го класу і кавалеру Фовицькому

Комісія у відношенні [за] № 68 просила Ваше Високблагородіє про надіслання до неї для допиту учнів, що квартирують у вчителя Менглета, п[ан] Менглет щоб [теж] пожалував з ними, це для того, оскільки Комісія вважає, що учні самі відлучатися від квартири без наставника не повинні і бажано тому, щоб вони усі прямо та у призначений час до Комісії прибули. За цим Комісія покірніше просить задовольнити у відношенні себе № 68.

Чиновник особливих доручень, надворний радник (Татарковський)

Письмоводитель (підпис)

Стряпчий (підпис)

[Нижче дописано від руки почерком директора Фовицького]

№ 269. Припис п[ану] інспектору про доставлення особисто у дану Комісію цих учнів¹³.

(ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 5).

губернії. Закінчив із золотою відзнакою школу в Кременці, у 1792 р. був депутатом Сейму Речі Посполитої від Волині, виконував обов'язки військово-цивільного комісара Волинського воєводства. У 1794 р., під час повстання Костюшка, призначений полковником волинського ополчення, віце-бригадиром Волинської бригади української кавалерії народової. Після поразки повстання перебував нелегально у Львові (1795–1796), заснував таємний патріотичний клуб у Варшаві. З 1797 року служив у польських легіонах у чині капітана. У 1801 р. вийшов у відставку і повернувся на батьківщину, присвятивши себе економіці та освіті. Співпрацював з Тадеушем Чацьким, був співзасновником Чорноморського торговельного товариства (1802). Провідник дворянства Кременецького повіту Волинської губернії (1817–1820), член фондушевої училищної комісії (1820–1824), почесний попечитель Подільської та Вінницької гімназій (1833–1835), провідник дворянства Гайсинського повіту Подільської губернії з 1839 р. У 1835 р. його кандидатуру на повторне обрання почесним попечителем гімназій було відхилено за підозрою «у зв'язку з поляками, що емігрували після повстання 1831 року за кордон» (Jozef Drzewiecki (pulkownik): Електронний ресурс; ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярні списки. Арк. 43–44; Китлинский А.: Електронний ресурс; Колесник, 2007: 160, 163–165, 833, 881; РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 239).

¹³ В архіві гімназії зберігся попередній варіант вихідного документу за № 269 – відповіді на припис комісії Подільського цивільного губернатора за № 68 від того ж 15 травня 1833 р. направити для допиту учнів гімназії та вчителя Менглета, у якому міститься фактична відмова з посиланням на § 293 Статуту 1828 року, де сказано: «Ніяке слідство, що стосується осіб, які служать за навчальним відомством, не може бути вчинено без Депутата з боку цього відомства» (Даво. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 4; Устав, 1829: 113).

[Протокол допиту вчителя Людвика Менглета в Комісії, заснованій за дорученням Начальника губернії у присутності директора гімназії Фовицького]¹⁴

Опитувальні пункти:

1. Коли і на якій підставі запросили Ви Творковського у свій дім інспектором?

Відповідь. [Повідомляю] Що я, перебуваючи вчителем німецької мови у Меджибізькому училищі, де Творковський був учнем, утримував [на квартирі] учнів, а спостерігаючи його хорошу поведінку та старанність у науках за розглядом училищного керівництва прийняв його домашнім інспектором у 1829 [році] і приймав його у себе до лютого місяця 1831 року. Потім він, Творковський, з приводу холери з моїм учнем Пеньковським Людвиком з'їхав до дому родичів останнього Мазараків, а потім до Пеньковських, де займався доглядом за дітьми, потім, прибувши у дім колезького радника Дордета, знаходився при тих самих заняттях. Після відбуття до Вінницької гімназії та призначення у ній вчителем, я разом з онуками Дордета взяв і Творковського для нагляду за дітьми і влаштував його до гімназії у 6-й клас, а оскільки 6-й клас відкритий не був, так він залишався при мені до відкриття, оскільки [я] його знав [далі нерозбірливо] мало не як мого родича і у такому вигляді надав відповідь при запиті до мене училищному начальству¹⁵.

2. З ким він спілкувався, товаришував, мав зв'язки і зносини. Хто заходив до нього з дружніми намірами і кого взаємно відвідував він?

Відповідь. Під час перебування мого вдома у вільні години від посади [в гімназії] ніколи не бачив, щоб хтось з сторонніх відвідував¹⁶, окрім Зволинського, колишнього його співучня, один раз та учня 5-го класу Коссаковського також один раз. Що ж стосується того, кого він відвідував, то мені це також невідомо, оскільки під час моєї присутності в оселі він завжди знаходився біля мене.

3. Не помічав або [нерозбірливо] яким [іншим] чином Творковського з іншими і чи не підозрював їх у чомусь супротивному благодумству та вірно-підданству?

Відповідь. Ніде я не бачив його ні в якому зв'язку ні з яким, або щоб він проявив який-небудь шкідливий або засудливий спосіб думок, того я

¹⁴ Заголовок документу додано автором публікації, виходячи з його змісту.

¹⁵ Далі закреслено слова: «у образі його думок ніколи не помічав нічого поганого».

¹⁶ Від слів «окрім Зволинського» і далі до кінця речення текст закреслено кілька разів хрест-навхрест (рис. 1).

також ніколи не помічав. І що усе це я повідомив з обов'язку вірогідданської присяги за честю та совістю у тому засвідчую власноручним моїм підписом.

16 травня 1833 року

Дійсне підписали:

Вчитель Людвик Менглет (підпис)

Директор [чиновник] 6-го [класу] кавалер Фовицький (підпис)

(ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 7–8).

Документ 5

**Міністерство народної освіти
Київський навчальний округ. В м. Києві
травня 17 дня 1833 р. № 812-й.
П[ану] директору Вінницької гімназії**

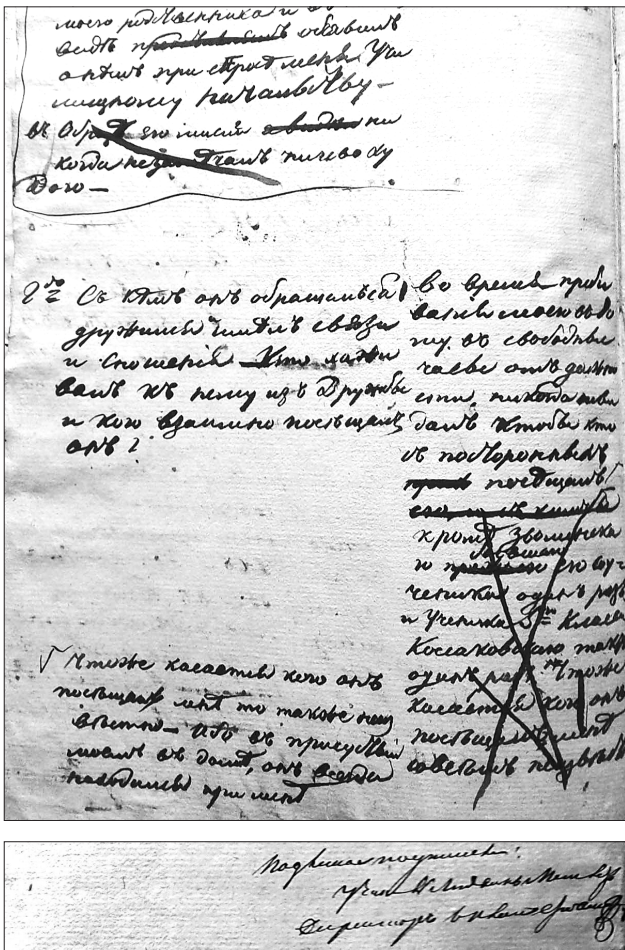

Рис. 1. Протокол допиту вчителя Менглета 16.05.1833 (Документ 4, фрагменти)

Одержано 20 травня 1833 [року]

У наслідок донесення Вашого Високочоблагодія від 3-го цього [року] травня за № 247 про взяття під арешт Вінницькою міською поліцією молодих людей Творковського, Калиновського і Шиманського, пропоную Вам про подальші наслідки цієї справи донести.

Попечитель Фон-Брадке (підпис)
Старший письмоводитель (підпис)
(ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 13).

Документ 6

Чернетка

**№ 300-й 24 травня 1833 [року]
П[ану] попечителю К.Н.О.¹⁷**

За одержаним мною від Вінницької міської поліції словесним повідомленням, справа про трьох молодих людей: Творковського, Калиновського та Шиманського ще не прийнята до завершення, поки стан [такий], що є достовірність причетної [до цієї справи] особи. Від вчителя Менглета за надісланими до Комісії питаннями відібрано свідчення у моїй присутності, з яких не випливає, що він може бути у чому-небудь підозрюваний і з учнів гімназії на жодного підозра не падає.

Про що Вашій Екселенції, на підставі даного мені припису від 17-го цього місяця за № 812, маю честь рапортувати.

(ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 14).

Документ 7

Секретно

**Міністерство народної освіти. Київський
навчальний округ.**

В м. Києві 24 травня 1833 р. № 18-й.

П[ану] директору Вінницької гімназії

Київський Військовий, Подільський і Волинський Генерал Губернатор¹⁸ у відношенні від 19-го цього [року] травня, повідомивши мені про знайдені обурливі папери у деяких осіб м. Вінниці і, між іншим, у дворянина Творковського, який проживав у будинку вчителя гімназії Менглета та про відгуки Ваші з цього предмету п[анові] Подільському Цивільному Губернаторові, обставини, що стосуються до Вас та п[ана] Менглета передав на мій розгляд, додавши до того свою думку, що він знаходить недоцільність у запевненнях з Вашого боку про благонадійність Творковського та виявлені насправді [обставини] протилежного тому¹⁹ [спрямування] і що йому здається

¹⁷ В оригіналі аббревіатура «К.У.О.» – рос.

¹⁸ Левашов Василь Васильович (1783–1848). Найближчий помічник імператора Ніколая I у допитах арештованих декабристів. Київський військовий, Подільський та Волинський генерал-губернатор (1831–1835), військовий губернатор, керівник цивільної частини Полтавської, Чернігівської і Харківської губерній (1835–1836), генерал від кавалерії (1833), граф (1833), член Державної Ради Російської імперії (1838) (Усенко, 2009: 76–77).

¹⁹ У наведених вище документах директор Фовицький не дає підстав для подібного твердження. Скоріш за все, мало місце якесь усне висловлювання щодо особи Творковського, можливо, у спілкуванні з головою губернаторської комісії, перекручене та передане до Києва у канцелярії Подільського цивільного губернатора кимось із «доброзичливців», коли сам губернатор, вже призначений сенатором, збирався до С.-Петербургу і не дуже переймався цією справою.

сумнівним невідання Менглета про злісне вільнодумство Творковського.

Не можу зі свого боку не визнати винним п[ана] Менглета, обов'язком котрого було спочатку переконатись у доброму спрямуванні думок Творковського і тоді вже допустити його до звання репетитора, або, помітивши його неблагонадійність, невідкладно повідомити про те керівництву і тому²⁰ доручаю Вам винести йому за це сувору догану, заборонити йому, як чиновнику неблагонадійному, утримання пансіонерів та мати за ним суворий нагляд, іншим чиновникам гімназії оголосити, що за недоліки такі утримуваних під їхнім наглядом учнів та наглядачів невідворотно відбудеться видалення їх від посад. При цьому найсуворіше приписую Вам здійснити діяльні заходи щодо запобігання на майбутнє подібних безпорядків, діючи у безпосередньому розумінні на основі циркулярного припису мого від 9-го цього місяця № 326²¹.

Попечитель Фон-Брадке (підпис)

Старший письмоводитель (підпис)

(ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 15).

Документ 8

[Рішення надзвичайних зборів Вінницької гімназії від 1 червня 1833 року]

Цього 1833 року червня 1-го дня у надзвичайному зібранні в присутності п[анів] директора, інспектора та усіх вчителів Вінницької гімназії слухали витяг з секретного припису п[ана] попечителя Київського навчального округу дійсного статського радника і кавалера Фон-Брадке на ім'я п[ана] директора гімназії [чиновника] 6-го класу Фовицького від 24-го травня за № 18-м, заснованого на зверненні до нього, п[ана] попечителя, Київського Військового, Подільського і Волинського Генерал Губернатора про знайдені обурливі папери у деяких осіб міста Вінниці та між іншим у дворянина Творковського, котрий проживав у будинку вчителя гімназії Менглета, у результаті чого п[ан] попечитель приписує, щоб п[ану] вчителю Менглету за повну безтурботність його в утриманні у себе у званні репетитора Творковського без попереднього упевнення в образі його думок, винести сувору догану, заборонити як чиновнику неблагонадійному утримувати пансіонерів, а іншим чиновникам гімназії оголосити, що за недбалість їх у догляді за утримуваними ними учнями і наглядачами, невідворотно матиме місце видалення їх від посади.

²⁰ Далі рукою Є. Фон-Брадке у перебіленому документі зроблено вставку «приймаючи вчинок Менглета не за злий намір, а за «обид[ну] полную беспечность» – *рос.*, натяк, який Фовицький чудово зрозумів.

²¹ Такий документ у справі відсутній.

ВИЗНАЧЕНО: оскільки у розміщенні утримуваних п[аном] вчителем Менглетом учнів по інших квартирах передбачаються досить значні утруднення, то доручити їх до особливого нагляду старшому вчителю Дмитрію Авер'янову²² з тим, щоб він перейшов на попередню квартиру в найманий Менглетом будинок, а п[ан] Менглет зайняв би квартирування у приміщеннях гімназійних.

Директор [чиновник] 6-го класу Фовицький (підпис)

Законоучитель протоіерей Сильвестр [Адіяевич] (підпис)

Вчитель російської словесності [Аристарх Яковлев] (підпис)

Вчитель російської граматики Никанор Смольсков (підпис)

Вчитель латинської мови М[ихайло] Гржесецький (підпис)

Вчитель математики І[ван] Ординець (підпис)

Вчитель латинської мови І[гнатій] Ягелло (підпис)

Законовчитель ксьондз [Фома] Куявський (підпис)

Вчитель малювання Казимир Моравський (підпис)

Вчитель мови французької Людвик Менглет (підпис)

Інспектор [Роман Робоконев] за хворобою не був присутній

Секретар ради [гімназії] [Димитрій Авер'янов] (підпис)

(ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 17).

Документ 9

Чернетка

№ 316-й 2-го червня 1833 [року]

П[ану] попечителю Київського

навч[ального] округу

На підставі секретного припису Вашої Екселенції за № 18, утримувани п[аном] вчителем Менглетом учні під наглядом знаходяться, за повну його безтурботність у нагляді за таким, що проживав у квартирі його у званні репетитора дворянином Творковським оголошено сувору догану, про що Вашій Екселенції маю честь рапортувати.

При цьому наслідуюсь найпокірніше просити заступництва Вашої Екселенції у відхиленні безвинно зведеної на мене підозри у зроблених нібито з мого боку запевненнях у благонадійності вищезгаданого Творковського, про якого я, як про людину, що не була мені відома [раніше] ні

²² Учасник Російсько-Турецької війни 1828–1829 років і придушення спроби польського повстання на Брацлавщині 1831 року (ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярні списки. Арк. 12–14; Там само. Формулярний список про службу. Арк. 17зв. – 19 зв.).

в доброму ні у художому сенсі запевнень давати не міг і не давав. Відгук про нього з боку п[ана] Менглета не є відгук мій, як про те засвідчує моє донесення п[ану] Подільському Цивільному Губернатору, в копії Вашій Екселенції при рапорті моєму за № 314 прикладеній²³.

Що стосується вчителя Менглета, то про нього, як про вирізнявшого себе старанням та особливою наполегливістю у виконанні по цей час своїх обов'язків по службі чиновницькій, [котрий] не тільки не давав ніколи приводу до сумнівів у його благонадійності, але навпаки шляхетною своєю поведінкою завжди переконував мене у думці про себе тільки з одного гарного боку, інакше свідчити [про нього] я не міг. А що до ухилення його від підозри у неблагонадійності Творковського, у тому дав він слідчій Комісії пояснення, з якого маю честь надати Вашій Екселенції копію.

(ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 18).

Документ 10

Міністерство народної освіти. Київський навчальний округ.

В м. Києві 23 серпня 1833 р. № 1898.

П[ану] директору Вінницької гімназії

Вчитель довіреної Вам гімназії Людвик Менглет вдруге увійшов до мене з проханням про дозвіл йому утримувати у себе пансіонерами вихованців гімназії.

Пропоную Вашому Високоблагородію увійти до мене з представленням про дозвіл на це через півроку, рахуючи цей термін з дня даної Менглету заборони утримувати пансіонерів, у тому тільки випадку, якщо Ви визнаєте його благонадійним та візьмете на себе повну за поруку у суворому виконанні Менглетом обов'язку свого відносно утримуваних ним учнів.

Попечитель Фон-Брадке (підпис)

Старший письмоводитель (підпис)

(ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Арк. 20).

Узагальнюючи інформацію з наведених вище архівних документів, можна стверджувати, що події, пов'язані з викриттям у Вінниці молодіжної групи польського національного опору навесні-влітку 1833 р. найбільш активно розгортались навколо трьох осіб – Юзефа Творковського, Людвика Менглета та Гаврила Фовицького.

Юзеф Творковський, юнак шляхетного походження, наприкінці 1820-х років перебував у Меджибізькому повітовому училищі Подільської губернії, де на той час вчителем німецької мови був Людвик Менглет. Останній запросив Юзефа

на проживання до свого помешкання у 1829 р. за умови допомоги у проведенні додаткових занять з його учнями. Поширення холери у квітні 1831 р.²⁴ змусило Юзефа за протекцією Менглета податися у мандри по родинях місцевого панства, підробляючи домашнім вчителюванням. Восени 1832 р. вони знову зустрілись вже у Вінниці, до гімназії якої Менглета було переведено вчителем французької мови. Юзеф, як і раніше, став жити у Людвика, займаючись репетиторством з учнями-пансіонерами, а для сторонніх – з метою приготування до вступу до 6-го класу гімназії. На цей час Творковський вже мав зв'язки з польським підпіллям, що розгортало свою діяльність після поразки повстання 1830–1831 рр. Він вів патріотичне листування через невідому «даму» з якимось осередком польських інсургентів, намагався залучити до справи своїх знайомих – недовчившогося школяра Северина Шиманського та Ігнатія Калиновського, дрібного службовця канцелярії повітового провідника дворянства і, не виключено, окремих гімназистів, що навідували його на квартирі, зокрема, старого знайомця по Меджибожу Зволинського та учня 5-го класу Коссаковського. 30 квітня 1833 р. за підозрою у приниженні гідності місцевої «дівизи» поліція затримала Шиманського і Калиновського, в яких знайшли «пасквіль» з образами на адресу не тільки молодої особи, але й «народу російського» та, що набагато гірше, Його Імператорської Величності. Хуліганський вчинок двох молодиків одразу перекваліфікували на державний злочин. Під час допиту заарештовані дали свідчення про причетність до інциденту Юзефа Творковського. При обшуку у квартиранта пана Менглета знайшли вже згадуване листування, що стало незаперечним доказом його антиурядових намірів. Подальша доля цих молодих людей нам невідома, але багато у чому вона залежала від того, до якого розряду державних злочинів було зараховано їх протиправні вчинки (Свод законів уголовних, 1857: 275–294; Рогов, 2012: 12–13). Наприклад, з причетних до таємної організації під час повстання 1830–1831 рр. гімназистів старої польської гімназії у Вінниці (1814–1831) молодші за 15 років були направлені до Дворянського полку²⁵, більш старші солдатами до полків 14-ї та

²⁴ На той час тільки у Меджибожі захворіли 654 особи, з них померли 277 (Старий Межибіж, 2020: 225).

²⁵ Військовий навчально-виховний заклад 2-го класу для завершення підготовки випускників губернських кадетських корпусів. У 1849 р. його найкращим випускником став Михайло Драгомиров (Гольмдорф, 1882: 130) – у майбутньому начальник Академії генерального штабу, Київський військовий, Подільський і волинський генерал-губернатор, зображений Ілсею Рєпіним у подібні атамана Івана Сірка на полотні «Запрощі пишуть листа турецькому султану».

²³ Чернетки рапортів див. Документ 2.

18-ї дивізій (Колесник В., 2007: 281); державними злочинцями першого розряду були визнані захоплені у полон 19 березня 1833 р. учасники партизанського загону Каспара Древицького і серед них 19-ти літній канцелярист Подільської казенної палати Євстафій Рачинський. Трьох публічно розстріляли у Варшаві 25 квітня того ж року, а Рачинського, як наймолодшого, 28 квітня чотири рази прогнали через стрій у 500 солдатів із шпіцрутенами та заслали на каторгу. 15 лютого 1839 року у Вільно також публічно був розстріляний талановитий польський агітатор Симон Конарський (Записки Н. В. Бергера, 1873: 32–36, 49–50). Інакше покарали студентів Київського університету Св. Володимира у 1838 р.: з 35 засуджених у «Справі Конарського» 6 осіб були віддані у солдати без права вислуги, 5 з правом вислуги і без позбавлення дворянської гідності, 14 віддані на військову службу з правом вільного визначення, решта амністовані і переведені у Казанський університет. До страти засудили емісарів «Союзу польського народу» – утримувача шляхетного чоловічого пансіону в Києві Боровського, лікаря Бопре та поміщика Михальського, але й вони, після громадянської страти, відбулися каторгою (Владимирский-Буданов, 1884: 171–172).

Людвик Менглет (Mainglet) – людина, що згадується у документах найчастіше і майже завжди у парі з Юзефом Творковським. Перша половина його життя припала на буремні часи Великої французької революції та наполеонівських війн. Француз німецького походження з Ельзасу, дворянин з військовою освітою він за 25 років встиг послужити і повоювати у збройних силах Франції, Саксонії та Герцогства Варшавського, Царства Польського і у віці біля 40 років (1816) вийти у відставку в не дуже високому офіцерському чині. Наступна частина його біографії пов'язана з педагогічною діяльністю: домашній вчитель у родині Мауриція Гауке, військового міністра Царства Польського, вбитого заколотниками у Варшаві 29 листопада 1830 р., потім наставник дітей колишнього фаворита Катерини II, першого міністра народної освіти Російської імперії (1802–1811) графа Петра Завадовського. У серпні 1822 р. Людвик Менглет прийняв російське підданство у повітовому місті Летичеві на Поділлі та влаштувався вчителем німецької мови до Меджибізького училища, де кілька років працював за половину жалування і лише у 1826 р. був остаточно затверджений у штаті. Рішенням Подільського депутатського дворянського зібрання у грудні 1829 р. Людвик Менглет був визнаний у російському спадковому дворянстві разом з дружиною та сином, але

невдовзі овдовів. У зв'язку з російською реорганізацією системи середньої освіти в Правобережній Україні та закриттям повітових училищ і за вказівкою попечителя Харківського навчального округу він був направлений вчителем французької мови до новоствореної Вінницької повітової гімназії (12.10.1832). За відгуками безпосереднього керівництва в Меджибожі та Вінниці, вчитель Менглет характеризувався виключно позитивно, як людина дисциплінована, благонадійна, зразковий педагог і чиновник (Старий Межибіж: 203, 218–220; ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярні списки. Арк. 36–39; Там само. Формулярний список про службу. Арк. 31зв.–34; Менглет Антон. Хронос: Електронний ресурс.). На допиті у слідчого губернаторської комісії (16.05.1833) він відверто повідомив про ділові стосунки з учнем Меджибізького училища Юзефом Творковським у 1829–1831 рр. і про те, що сам запросив юнака до Вінниці восени 1832 р., влаштував на своїй орендованій квартирі під виглядом родича (скоріш за все померлої дружини – Ю. Б.), для репетиторства з учнями-пансіонерами. Менглет заперечував лише обізнаність у протиправних діях квартиранта чи якихось підозрілих зв'язках Творковського з іншими відвідувачами свого помешкання (Документ 4), тим більше, що у період з 4 квітня до 1 травня 1833 р. сам Людвик офіційно знаходився у відпустці. На вимогу високого керівництва 1 червня 1833 р. надзвичайні збори Вінницької гімназії постановили: вчителю Менглету «за повну безтурботність його у утриманні у себе в званні репетитора Творковського без попереднього упевнення в образі його думок, винести сувору догану, заборонити як чиновнику неблагонадійному утримувати пансіонерів» (Документ 8). Проте вже через рік за результатами перевірки гімназії Людвіку Менглету була оголошена «переважно подяка» попечителя Київського навчального округу за відмінні успіхи учнів у французькій мові (21.09.1834). Ось нібито і все про участь доброго, чесного, сумлінного але наївного майже 60-ти літнього вчителя гімназії у цій справі, якби не ще один випадок. З листа попечителя Київського навчального округу Фон-Брадке директору Вінницької гімназії від 23.08.1833 ми дізнаємося, що покараний і визнаний неблагонадійним Менглет вже двічі (!) через голову свого начальника звертався до нього з проханням про дозвіл знову утримувати учнів-пансіонерів і, скоріш за все, одержав його не пізніше грудня 1833 р., завдяки черговому заступництву директора Фовицького (Документ 10). Після такого вчинку авторові цих рядків, як і колишньому царському «сатрапу»

В. Левашову, що мав безпосередній досвід у розслідуванні більш гучних злочинів проти особи імператора, «здається сумнівним невідання Менглета про злісне вільнодумство Творковського» (Документ 7). Підставою для цього є уся біографія Людвика Мартиновича, котрий чудово знав не тільки польську мову, але й особливості культури та менталітету цього народу через тривале спілкування з представниками його еліти, рядової шляхти і простими солдатами війська польського. За натурою своєю зібраний, дисциплінований, наполегливий у досягненні мети він став гарним учителем, що неможливо без знання людської психології та певної харизми. Схоже на те, що у випадку з Творковським перед нами розкривається ще один бік особистості Менглета – здатність до маніпулювання іншими людьми. Спостерігаючи романтично-патріотичні переживання Юзефа, він тримав юнака під контролем, використовуючи у власних інтересах (наприклад, безоплатне репетиторство, додаткові заняття з учнями і т. п.). Не випадково інцидент з «пасквілем» та листуванням стався під час відпустки Менглета, а віднесення вчинку молодих людей до категорії державного злочину загрожувало вже йому особисто звинуваченням у недонесенні на Творковського з серйозними наслідками (Свод законів уголовних, 1857: 54, 138). І тут пан Менглет талановито задіяв інший об'єкт свого маніпулювання – директора гімназії Фовицького, вдачу якого і комплекс «молодшого брата» встиг розпізнати за кілька місяців попереднього спілкування.

Навесні 1840 р. Людвик Мартинович тихо вийшов на пенсію (РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 480). Коли і як закінчився життєвий шлях цієї зовні непоказної, але за обдаруваннями своїми непересячної людини, ми не знаємо. Можемо лише додати, що син його, Антон (1810–1874), завершив військову службу генерал-майором, а прапра-пра онука, Григорій Менглет (1912–2001), був відомим актором театру і кіно (Менглет Антон. Хронос. Електронний ресурс; Георгий Менглет. Електронний ресурс).

Гаврило Фовицький – новопризначений (з 21.07.1832) директор шойно відкритої у Вінниці російської повітової гімназії (06.12.1832). Випадок з Творковським став першим серйозним випробуванням його здібностей на новій посаді. Усі наведені документи мають його авторство або пройшли через його редагування, рідше спрямовані до нього.

Гаврило Михайлович Фовицький 2-й (біля 1790 – після 1846) походив з родини священика Орловської губернії. Фовицьким 1-м був його

старший брат, Іван Михайлович (біля 1882 – після 1841), що відіграв помітну роль у становленні особистості третього героя нашої історії. Підтвердженням цьому є основні віхи відомого нам життєвого шляху обох братів.

Іван Фовицький на зламі 18–19 ст. був викладачем Севської духовної семінарії на Орловщині, у 1804 р. класу поезії С.-Петербурзької Духовної академії, у 1805 р. блискуче склав вступні іспити до новоствореного Вищого училища правознавства, по закінченні якого певний час служив столоначальником Адміралтейського департаменту і перекладачем при Медичній раді (1816), пізніше був одним з вчителів позашлюбного сина Великого князя Костянтина Павловича. У 1829 р. під Варшавою, за дорученням високого покровителя, вже статським радником – чиновником 5-го класу з правом спадкового дворянства, організував шкільне навчання 500 кантоністів російської армії. У тому ж році одержав запрошення В. А. Жуковського прибути до столиці для навчання цесаревича Олександра Миколайовича польській історії, від якого відмовився. Після смерті Костянтина Павловича у 1831 р. знаходився при Великому князі Михайлі Павловичі, можливо, допомагав організовувати кадетські корпуси, у тому числі реформувати вже згадуваний нами Дворянський полк. З 1811 р. член Вільного товариства шанувальників словесності, наук та мистецтв (закрито у 1826), академік словесності (після 1841). У 1840-х рр. проживав у Криму (Чистович, 1857: 137; Греч, 1930: 242–243; Кучерская, 2021: 29; История дворянского рода Лишиных: Електронний ресурс; Остафьевский архив. Том 1, 1899: 484–486).

Гаврило Фовицький 2-й закінчив С.-Петербурзьку Духовну академію (1814), свій перший чин одержав в Адміралтейському департаменті (1814–1817), потім був перекладачем у Московському архіві Міністерства закордонних справ (1817–1818), чиновником військової канцелярії Великого князя Костянтина Павловича у Варшаві (1818–1831), де став кавалером ордену Св. Володимира 4-го ступеню²⁶ за поданням самого цесаревича (1827) і одержав чин колезького радника – чиновника 6-го класу (1829), побував у полоні польських повстанців з кінця листопада 1830 до серпня 1831 рр., брав участь у приведенні у порядок справ канцелярії покійного Костянтина Павловича, по завершенні чого одержав разову грошову винагороду у 5000 руб., призначення директором Вінницької гімназії

²⁶ Нагородження хоча б одним з ступенів цього ордену гарантувало право на спадкове дворянство.

(1832) і додатково пенсіон довічно у 2000 руб. асигнаціями²⁷ за клопотаннями Великого князя Михайла Павловича (1834), вірогідно, як компенсацію за незручності переїзду з польської столиці до подільської провінції, а у 1835 р. ще й орден Св. Станіслава 3-го ступеню до 20-ти річчя бездоганної державної служби. У молоді роки, як і брат Іван, намагався займатись красним письменством (рис. 2) (ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярні списки. Арк. 51–54; Там само. Формулярний список про службу. Арк. 1 зв.–7; РГИА. Ф. 733. Оп. 87. Д. 163). Гаврило Фовицький не міг відмовитися від нового призначення, як не могли цього зробити й інші учасники «харківського десанту»²⁸ в Правобережну Україну 1832–1833 рр. (Сбитнев, 1887: 294–300) та вже згадувані В. Левашов у лютому 1832 р., Є. Фон-Брадке у грудні того ж року, М. Максимович влітку 1834 р. Статут гімназій та училищ 1828 р., крім іншого, встановлював: «§ 171. Директор спостерігає за утриманням учнів, що проживають у вчителів, відзначаючи, чи відповідає це намірам тих, хто довірили їм дітей своїх та загальній меті виховання. § 173. Директор має нагляд за усіма, хто проживає у будинках гімназії, охороняє у них порядок та пристойність та на власний розсуд призначає та звільняє служників» (Устав, 1829: 67–68). Дізнавшись про арешт Юзефа Творковського та його приятелів за підозрою у державному злочині, директор Фовицький 1–2 травня зібрав доступну інформацію і визначився з тактикою свого захисту від звинувачень у службовому недбалстві, а саме: 1) Творковський не учень гімназії; 2) учні гімназії з ним та його подільниками не спілкувались; 3) чесний і наївний вчитель Менглет, що винаймав квартиру за межами гімназії, надав раніше знайомому і зовні порядному юному шляхтичу тимчасовий притулок і підробіток репетиторством під власним наглядом. Цю схему Гаврило Михайлович виклав 3–4 травня 1833 р. у рапортах Подільському цивільному губернатору, Почесному попечителю гімназій та попечителю Київського учбового округу (Документи 1, 2), а ще раніше, безумовно, узгодив з паном Менглетом. Наступним серйозним випробуванням став допит Менглета на слідчій комісії Подільського цивільного губернатора 16 травня 1833 р. Перед тим Фовицький двічі за один день під різними

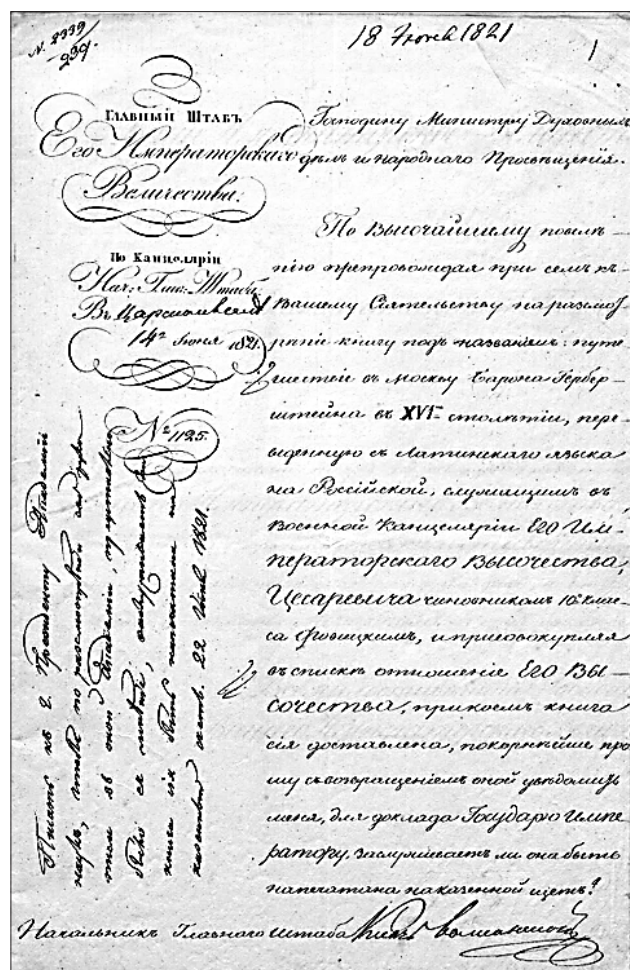

Рис. 2. Супроводжувальна записка з проханням передати на рецензію рукопис чиновника 10-го класу Фовицького (РГИА. Ф. 733. Оп. 87. Д. 163. Л. 1)

приводами ухилявся від запрошення-вимоги забезпечити явку

Менглета та його учнів-пансіонерів до цієї комісії (Документ 3). Даючи свідчення, вчитель Менглет дещо відхилився від заздалегідь обумовленої схеми, назвавши прізвища двох учнів гімназії, що навідували Творковського. Сьогодні нам важко уявити собі, чого було варте директору Фовицькому переконати того, хто вів допит, погодитись закреслити у протоколі ці слова чесного вчителя та ще й одержати у власне користування саму чернетку протоколу (Документ 4). Але ми здогадуємось, для чого так вчинив Людвик Мартинович – не інакше, як з наміром підняти своє значення в очах вимушеного захисника, через легкий шантаж стимулювати його активність у цьому напрямку. За дорученням попечителя округу (Документ 5) Гаврило Михайлович протягом кількох днів намагався з'ясувати стан розслідування щодо Творковського і у рапорті до свого київського начальника Є. Фон-Брадке від

²⁷ Що становило за реформу 1839 р. майже 570 руб. сріблом або 70% річного окладу директора гімназії у 800 руб. сріблом.

²⁸ Єдиний серед них він не був освітянином за фахом, але натомість мав досвід тривалого проживання і роботи у польському середовищі.

24.05.1833 повідомив, що у справі з'явився ще один фігурант, інформація про якого не розголошується (Документ 6). Він не знав, що у той самий день з Києва до Вінниці було відправлено через попечителя навчального округу секретний припис з рішенням Київського Військового, Подільського і Волинського Генерал Губернатора підвести ризику у розслідуванні участі Фовицького і Менглетта у справі Творковського та його приятелів (Документ 7). Це означало ні що інше, як перехід слідства у завершальну стадію та передачу справи до суду.

У підсумку, директор Фовицький зберіг честь мундиру і, як людина досвідчена у польських справах, не перетнув тонку грань у відносинах між російським чиновником і родинами учнів довірливої йому гімназії²⁹, а мудрий вчитель Менглет відбувся «суворою» доганою, зберігши посаду, гарні стосунки з місцевою шляхтою, яка нещодавно легалізувала його з родиною у спадковому росій-

ському дворянстві, дохід від утримування пансіонерів і право на пенсію.

Реально постраждалими виявились Юзеф Творковський з двома товаришами. Ким був ще один фігурант їхньої справи – без відшукання самої справи встановити неможливо. Додамо лише, що наприкінці серпня – початку вересня 1833 р. було звільнено з посади «за антиурядову спрямованість викладання» і заслано до Пермі під суворий поліцейний нагляд законовчителя та духівника учнів римо-католицького віросповідання бувшої Подільської та нової Вінницької гімназій ксьондза Фому Куявського (РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 859).

Висновки. Військове придушення антиросійського національного повстання поляків у 1830–1831 рр., переміщення найбільш активних організаторів і теоретиків цього руху в еміграцію супроводжувалось формуванням підпільної мережі осередків, що тяжіли до навчальних закладів з переважно польським контингентом учнів чи студентів. Організаторами таких молодіжних груп були емісари різноманітних закордонних центрів. Щодо Вінниці, то репресивні заходи уряду стосовно учнів губернської Подільської гімназії, які підтримали повстання у 1831 р., разом із закриттям самої гімназії не перебороли цієї тенденції. Новостворена російськомовна Вінницька гімназія певний час рухалась у тому ж напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко Ю. М. Документи Вінницької повітової гімназії як джерело з вивчення русифікації середньої шкільної освіти в Правобережній Україні (перша половина XIX ст.). Архіви України. 2022. № 3. С. 138–161.
2. Владимирский-Буданов М. Ф. История императорского университета Св. Владимира. Т. I. Киев: В тип. имп. ун-та Св. Владимира, 1884. 729 с.
3. Георгий Менглет. Электронный ресурс. URL: <https://otevalm.livejournal.com /2939063.html>
4. Гольмдорф М. Г. Материалы для истории бывшего Дворянского полка до переименования его в Константиновское военное училище: 1807-1859: (очерк) / Сост. бывший воспитанник полка, М. Гольмдорф. С.-Петербург: Тип. Штаба войск гвардии и Петерб. воен. окр., 1882. [2], IV, 7–199 с.
5. Греч Н. И. Записки о моей жизни. М. – Л.: АКАДЕМИА, 1930. 901 с.
6. ДАВО . Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки училищных чиновников 1832-го ноября 2-го и за 1833-й год. 72 л.
7. ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярный список про службу и достоинства чиновников и учителей Винницкой гимназии и приходского при ней училища за 1834-й и 1835 года. 98 л.
8. ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 250. Дело о чрезвычайных происшествиях по следствию о жившем у учителя Менглетта некоем Творковском. За 1833 год. 23 л.
9. ДАВО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 163. Дело об открытии Винницкой гимназии с 6 декабря 1832 года, о назначении в нее чиновников и пр. 20 л.
10. Егор Федорович Фон-Брадке. Автобиографические записки. Русские мемуары. Избранные страницы. 1800–1825. Сост. Подольская И. И. М.: Правда, 1989. С. 187–191.
11. Записки Н. В. Бергера о польских заговорах и восстаниях 1831–1862. Издание «Русского архива». М.: Тип. Грачева и К., 1873. 428 с.
12. История дворянского рода Лишиных. Составитель Вебер В. Ф. Электронный ресурс. URL: <http://old.mglin-krai.ru/Imena/Vospromaniya.htm>
13. Каманин Н. [рецензія] И. Михалевич. Подольская гимназия в Виннице. Киевская старина. 1890. № 10. С. 171–172.
14. Карліна О., Хлібовська Г. Листопадове (польське) повстання 1830–1831 років в українській історіографії. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2021. №. 24. С. 151–158.

15. Китлинский А. А. Каменец-Подольская мужская гимназия 1833–1920. Электронный ресурс. URL: <https://fibusta.org.ua/b/150999>
16. Кожушко Н. З історії Рівненської чоловічої гімназії (училища). Директори гімназії (училища). Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. 2006. Вип. IV. С. 208–212.
17. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. 1008 с.
18. Колесник В. Польська і російська гімназії в поезуїтських Мурах у першій половині XIX ст. Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали конференції. Вінниця, 2011. С. 173–202.
19. Кучерская М. А. Лесков: Прозёванный гений. М.: «Автор», 2021. 622 с.
20. Лубяновский, Федор Петрович. Большая биографическая энциклопедия. Электронный ресурс. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/73668/Лубяновский.
21. Менглет Антон. Хронос. URL: http://www.hrono.ru/biograf/bio_m/mengletanlu.php
22. Остафьевский архив. Том 1. Переписка П. А. Вяземского с А. И. Тургеневым. 1812–1819. СПб: Тип. С. С. Стасюлевича, 1899. 735 с.
23. Польське національне повстання 1830 – 1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. К.: КНТ, 2017. 264 с.
24. Прищеп О. П. «Місця зустрічі»: культурне довкілля міст Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія. Рівне: М. Дятлик, 2019. 688 с.
25. РГИА. Ф. 733. Оп. 49. Д. 788. Дело о раскрытии тайного общества в Винницкой гимназии, о правительственных репрессиях в отношении участников, о закрытии Волынского лицея и училищ при католических монастырях Волынской, Киевской и Подольской губерний. 11 августа 1831 г. – 18 января 1834 г. Часть 1. 258 л. URL: <https://www.prlib.ru/item/1145500>
26. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 358. Дело о расследовании доносов учителя Н. В. Баталина и содержателя пансиона М. И. Богатки на директора Винницкой гимназии Г. М. Фовицкого с обвинением в расхищении им училищного имущества и нарушении правил по административной части 22 марта 1837 г. – 10 января 1839 г. 517 л. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149091>
27. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 359. Дела о расследовании доносов учителя Н. В. Баталина и содержателя пансиона М. И. Богатки на директора Винницкой гимназии Подольской губернии Г. М. Фовицкого с обвинением его в нарушении правил по хозяйственной и административной частям: об увольнении Фовицкого, о высылке Баталина и Богатки за ложные доносы в Воронеж и о разрешении им жить во всех губерниях, кроме Петербургской и Московской. 19 января 1839 г. – 1 сентября 1854 г. 170 л. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149087>
28. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 480. Дело по представлению помощника Киевского попечителя о назначении пенсии учителю Винницкой гимназии Менглету. 6 июля 1839 г. – 17 мая 1840 г. 23 л. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149276>
29. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 859. Донесение попечителя Киевского учебного округа и уведомление Киевского военного Подольского и Волынского генерал-губернатора, об увольнении от должности законоучителя Винницкой гимназии ксендза Куявского и об отправлении его в Пермь к тамошнему гражданскому губернатору под строгий полицейский надзор. 30 августа 1833 г. – 10 сентября 1833 г. 9 л. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149462>
30. РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 344. Дело по представлению попечителя Одесского учебного округа о переводе в другой округ или увольнении директора Таганрогской гимназии Ветринского. Тут же об определении исправляющего должность директора Ровенской гимназии Фовицкого исправляющим должность директора Таганрогской гимназии. 12 декабря 1839 г. – 1 октября 1841 г. 52 л. URL: <https://www.prlib.ru/item/987716>
31. РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 486. Дело об оставлении на службе директора Екатеринославской гимназии Фовицкого и старшего учителя Черкасова, с назначением пенсий. Тут же об увольнении Фовицкого от службы, с назначением пенсии, и о дозволении ему носить в отставке мундир. 2 марта 1839 г. – 9 августа 1846 г. 65 л. URL: <https://www.prlib.ru/item/987478>
32. РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 438. Дело о разрешении директору училищ Екатеринославской губернии Г. М. Фовицкому держать у себя дома пансионеров 2 июня – 9 июля 1843 г. 6 л. URL: <https://www.prlib.ru/item/987550>
33. РГИА. Ф. 733. Оп. 87. Д. 163. Дело об отклонении просьбы Г. Фавицкого о напечатании за счет казны его рукописи «Путешествие в Москву барона С. Герберштейна в 16 веке», перевод с латинского, в связи с отрицательными отзывами о переводе академиком Я. Д. Захарова и Ф. И. Круга 18 июня – 26 сентября 1821 г. 20 л. URL: <https://www.prlib.ru/item/984075>
34. Рогов С. Л. Государственные преступления в российском законодательстве и правоприменительной практике середины XVIII – начала XX веков. Автореферат дис. ... кандидата юридических наук. Нижний-Новгород, 2012. 31 с.
35. Сбитнев И. М. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева (Из времени учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польских). Киевская старина. 1887. Т. 17. № 2. С. 285–312; № 3. С. 439–468; № 4. С. 649–666; Т. 18. № 5. С. 52–72.
36. Свод законов уголовных. Свод законов Российской империи, издания 1857 года. Т. 15. СПб: Тип. Второго отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. 964 с.
37. Старий Межибіж (збірник джерел). Упор. Ю. Мицик, В. Дячок, О. Боляк, І. Тарасенко. НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису. К., 2020. 448 с.
38. Тромбовський Мацей. Від Житомира до Замостя: партизанський рейд загону Кароля Ружицького під час Листопадового повстання. Польське національне повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія. К.: КНТ, 2017. С. 134–146.

39. Усенко П. Г. Левашов Василь Васильович. Енциклопедія історії України. Т. 6. Ла – Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. С. 76–77.
40. Устав гимназий и училищ уездных и приходских, состоящих в ведомстве университетов Санктпетербургского, Московского, Казанского, Харьковского. СПб: Тип. департамента народного просвещения, 1829. 172 с.
41. Чистович И. Д. История С.-Петербургской Духовной академии. СПб: В тип. Якова Трея, 1857. 472 с.
42. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття. К.: НАН України. Ін-т історії України, 2005. 427 с.
43. Шандра В. С. До історії створення та діяльності Київського учбового округу в 30-60 рр. XIXст. Історико-географічні дослідження в Україні. 1988. С. 49–54.

REFERENCES

1. Boiko Yu. M. Dokumenty Vinnytskoi povitovoi himnazii yak dzherelo z vychennia rusyfikatsii serednoi shkilnoi osvity v Pravoberezhnii Ukraini (persha polovyna XIX st.) [Documents of the Vinnytsia District Gymnasium as a source for the study of Russification of secondary school education in Right Bank Ukraine (first half of the 19th century)]. Archives of Ukraine, 2022, Nr. 3, pp. 138–161. [in Ukrainian]
2. Vladimirskiy-Budanov M. F. Istoriya imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira [History of the Imperial University of St. Vladimir]. V. I. Kiyev: V tip. imp. un-ta Sv. Vladimira, 1884. 729 p. [in Russian]
3. Georgiy Menglet. URL: <https://otevalm.livejournal.com/2939063.html> [in Russian]
4. Gol'mdorf M. G. Materialy dlya istorii byvshego Dvoryanskogo polka do pereimenovaniya yego v Konstantinovskoye voyennoye uchilishche: 1807–1859: (ocherk) / Sost. byvshiy vospitannik polka, M. Gol'mdorf [Materials for the history of the former Noble Regiment before its renaming into the Konstantinovskiy Military School: 1807–1859]. SPb: Tip. Shtaba voysk gvardii i Peterb. voyen. okr., 1882. [2], IV, 7–199 p. [in Russian]
5. Grech N. I. Zapiski o moyey zhizni [Notes on my life]. M.–L.: ACADEMIA, 1930. 901 p. [in Russian]
6. DAVO. F. D-14. Op. 2 Spr. 168. Formulyarnyy spisok pro sluzhbu i dostoinstva chinovnikov i uchiteley Vinnitskoy gimnazii i prihodskogo pri ney uchilishcha za 1834-y i 1835 goda. [Official list about the service and dignity of officials and teachers of the Vinnitsa gymnasium and the parish school attached to it for 1834 and 1835 years]. 98 p. [in Russian]
7. DAVO. F. D-14. Op. 2. Spr. 168. Formulyarnyye spiski uchilishchnykh chinovnikov 1832-go noyabrya 2-go i za 1833-y god. [Official lists of school officials 1832 November 2nd and for 1833]. 72 p. [in Russian]
8. DAVO. F. D-14. Op. 2. Spr. 250. Delo o chrezvychaynykh proisshestviyakh po sledstviyu o zhivshem u uchitelya Mengleta nekoyem Tvorkovskom. Za 1833 god. [The case of emergency incidents on the investigation of a certain Tvorkovsky who lived with Menglet teacher. For 1833] 23 p. [in Russian]
9. DAVO. F. D-14. Op. 2. Spr. 163. Delo ob otkrytii Vinnitskoy gimnazii s 6 dekabrya 1832 goda, o naznachenii v neye chinovnikov i pr. [Case on the opening of the Vinnytsia gymnasium on December 6, 1832, on the appointment of officials to it, etc.]. 20 p. [in Russian]
10. Yegor Fedorovich Fon-Bradke. Avtobiograficheskiye zapiski. Russkiye memuary. Izbrannyye stranitsy. 1800–1825 [Egor Fyodorovich Von-Bradke. Autobiographical notes. Russian memoirs. Featured Pages. 1800–1825]. Sost. Podol'skaya I. I. Moskva: Pravda, 1989. pp. 187–191. [in Russian]
11. Zapiski N. V. Bergera o pol'skikh zagovorakh i vosstaniyakh 1831–1862. Izdaniye «Russkogo arkhiva» [Notes by N. V. Berger on Polish conspiracies and uprisings 1831–1862. Edition of the «Russian archive»]. Moskva: Tip. Gracheva i K., 1873. 428 p. [in Russian]
12. Istoriya dvoryanskogo roda Lishinykh. Sostavitel' Veber V. F. [History of the noble family of the Lishins. Compiled by Weber V. F.]. URL: <http://old.mglin-krai.ru/Imena/Vospominaniya.htm> [in Russian]
13. Kamanin N. [retsenz'ya] I. Mikhalevich. Podol'skaya gimnaziya v Vinnitse [I. Mikhalevich. Podolian gymnasium in Vinnitsa]. Kyiv antiquity. 1890, Nr 10, pp. 171–172. [in Russian]
14. Karlina O., Khlibovska H. Lystopadove (polske) povstannia 1830–1831 rokiv v ukrainskii istoriohrafii [The November (Polish) Uprising of 1830–1831 in Ukrainian historiography]. Chronicle of Volyn. All-Ukrainian scientific journal. Litopys Volyni. 2021, Nr 24, pp. 151–158. [in Ukrainian]
15. Kitlinskiy A. A. Kamenets-Podol'skaya muzhskaya gimnaziya 1833–1920 [Kamenetz-Podolsk male gymnasium 1833–1920]. URL: <https://flibusta.org.ua/b/150999> [in Russian]
16. Kozhushko N. Z istorii Rivnenskoï cholovichoï himnazii (uchylyshcha). Dyrektory himnazii (uchylyshcha) [From the history of the Rivne boys' gymnasium (school). Gymnasium (school) directors]. Scientific notes of the Rivne regional local history museum. 2006, Issue IV, pp. 208–212. [in Ukrainian]
17. Kolesnyk V. Vidomi poliaky v istorii Vinnychchyny: Biohrafichnyi slovnyk [Famous Poles in the history of the Vinnytsia region: Biographical dictionary]. Vinnytsia: VMHO «Rozvytok», 2007. 1008 p. [in Ukrainian]
18. Kolesnyk V. Polska i rosiiska himnazii v poiezuitskykh Murakh u pershii polovyni XIX st. [Polish and Russian gymnasiums in Jesuit Mury in the first half of the 19th century]. Vinnytsia Mury. A look through the ages: Proceedings of the conference. Vinnytsia, 2011. pp. 173–202. [in Ukrainian]
19. Kucherskaya M. A. Leskov: Prozovannyi geniy [Leskov: A missed genius]. M.: «Avtor», 2021. 622 p. [in Russian]
20. Lubyantovskiy, Fedor Petrovich. Bol'shaya biograficheskaya entsiklopediya [Lubyantovskiy, Fedor Petrovich. Big biographical encyclopedia]. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/73668/Lubyantovskiy. [in Russian]
21. Menglet Anton. Khronos. URL: http://www.hrono.ru/biograf/bio_m/mengletanlu.php [in Russian].
22. Ostaf'yevskiy arkhiv. Tom 1. Perepiska P. A. Vyazemskogo s A. I. Turgenevym. 1812–1819 [Correspondence of P. A. Vyazemsky with A. I. Turgenev. 1812–1819]. SPb: Tip. S. S. Stasyulevicha, 1899. 735 p. [in Russian].

23. Polske natsionalne povstannia 1830–1831 rr. na Pravoberezhnii Ukraini: vid mifiv do faktiv: kol. monohrafiia [The Polish National Uprising of 1830-1831 in Right-Bank Ukraine: from myths to facts: col. monograph] / za red. I. Kryvoshei, N. Moravtsia. Kyiv: KNT, 2017. 264 p. [in Ukrainian]

24. Pryshchepa O. P. «Mistsia zustrichi»: kulturne dovkillia mist Pravoberezhnoi Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX st.): monohrafiia [«Meeting places»: the cultural environment of the cities of the Right-Bank Ukraine (end of the 18th – beginning of the 20th century): monograph]. Rivne: M. Diatlyk, 2019. 688 p. [in Ukrainian]

25. RGIA. F. 733. Op. 49. D. 788. Delo o raskrytii taynogo obshchestva v Vinnitskoy gimnazii, o pravitel'stvennykh repressiyakh v otnoshenii uchastnikov, o zakrytii Volynskogo litseya i uchilishch pri katolicheskikh monastyryakh Volynskoy, Kiyevskoy i Podol'skoy guberniy Delo 11 avgusta 1831 g. – 18 yanvarya 1834 g. [The case of the disclosure of a secret society in the Vinnitsa gymnasium, of government repressions against participants, of the closure of the Volyn lyceum and schools at the Catholic monasteries of the Volyn, Kyiv and Podolsk provinces. August 11, 1831 – January 18, 1834]. Part 1. 258 p. URL: <https://www.prlib.ru/item/1145500>. [in Russian]

26. RGIA. F. 733. Op. 69. D. 358. Delo o rassledovanii donosov uchitelya N. V. Batalina i sodержatelya pansiona M. I. Bogatki na direktora Vinnitskoy gimnazii G. M. Fovitskogo s obvineniyem v raskhishchenii im uchilishchnogo imushchestva i narushenii pravil po administrativngoy chasti 22 marta 1837 g. – 10 yanvarya 1839 g. [The case of the investigation of the denunciations of the teacher N. V. Batalin and the owner of the boarding house M. I. Bogatko against the director of the Vinnitsa gymnasium G. M. Fovitsky. March 22, 1837 – January 10, 1839]. 517 p. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149091> [in Russian]

27. RGIA. F. 733. Op. 69. D. 359. Dela o rassledovanii donosov uchitelya N. V. Batalina i sodержatelya pansiona M. I. Bogatki na direktora Vinnitskoy gimnazii Podol'skoy gubernii G. M. Fovitskogo s obvineniyem yego v narushenii pravil po khozyaystvennoy i administrativnoy chastyam: ob uvol'nenii Fovitskogo, o vysylke Batalina i Bogatki za lozhnyye donosy v Voronezh i o razreshenii im zhit' vo vsekhn guberniyakh, krome Peterburgskoy i Moskovskoy. 19 yanvarya 1839 g. – 1 sentyabrya 1854 g. [Cases on the investigation of denunciations of the teacher N. V. Batalin and the owner of the boarding house M. I. Bogatko with his accusation of violating the rules on the economic and administrative parts: on the dismissal of Fovitsky, on the expulsion of Batalin and Bogatko for false denunciations to Voronezh and on allowing them to live in all provinces, except for St. Petersburg and Moscow. January 19, 1839 – September 1, 1854]. 170 p. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149087> [in Russian].

28. RGIA. F. 733. Op. 69. D. 480. Delo po predstavleniyu pomoshchnika Kiyevskogo popechitelya o naznachenii pensii uchitelyu Vinnitskoy gimnazii Mengletu 6 iyulya 1839 g. – 17 maya 1840 g. [The case on the proposal of the assistant of the Kyiv trustee on the appointment of a pension to the teacher of the Vinnitsa gymnasium Menglet. July 6, 1839 – May 17, 1840]. 23 p. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149276> [in Russian].

29. RGIA. F. 733. Op. 69. D. 859. Doneseniye popechitelya Kiyevskogo uchebnogo okruga i uvedomleniye Kiyevskogo voyennogo Podol'skogo i Volynskogo general-gubernatora, ob uvol'nenii ot dolzhnosti zakonouchitelya Vinnitskoy gimnazii ksendza Kuyavskogo i ob otravlenii yego v Perm' k tamoshnemu grazhdanskomu gubernatoru pod strogiy politseyskiy nadzor. 30 avgusta 1833 g. – 10 sentyabrya 1833 g. [Report of the trustee of the Kyiv educational district and notification of the Kyiv military Podolsk and Volyn governor-general, about the dismissal of priest Kuyavsky from the position of the law teacher of the Vinnitsa gymnasium and about sending him to Perm to the local civil governor under strict police supervision. August 30, 1833 – September 10, 1833]. 9 p. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149462> [in Russian].

30. RGIA. F. 733. Op. 78. D. 344. Delo po predstavleniyu popechitelya Odesskogo uchebnogo okruga o perevode v drugoy okrug ili uvol'nenii direktora Taganrofskoy gimnazii Vetrinskogo. Tut zhe ob opredelenii ispravlyayushchego dolzhnost' direktora Rovenskoj gimnazii Fovitskogo ispravlyayushchim dolzhnost' direktora Taganrofskoy gimnazii. 12 dekabrya 1839 g. – 1 oktyabrya 1841 g. [The case on the proposal of the trustee of the Odessa educational district on the transfer to another district or the dismissal of the director of the Taganrog gymnasium Vetrinsky. Immediately about the determination of the corrective director of the Rovno gymnasium Fovitsky as the corrective director of the Taganrog gymnasium. December 12, 1839 – October 1, 1841]. 52 p. URL: <https://www.prlib.ru/item/987716> [in Russian].

31. RGIA. F. 733. Op. 78. D. 486. Delo ob ostavlennii na sluzhbe direktora Yekaterinoslavskoy gimnazii Fovitskogo i starshego uchitelya Cherkasova, s naznacheniyem pensiy. Tut zhe ob uvol'nenii Fovitskogo ot sluzhby, s naznacheniyem pensii, i o dozvolennii yemu nosit' v otstavke mundir. 2 marta 1839 g. – 9 avgusta 1846 g. [The case of leaving the director of the Ekaterinoslav Gymnasium Fovitsky and the senior teacher Cherkasov in the service, with the appointment of pensions. Immediately about the dismissal of Fovitsky from service, with the appointment of a pension, and about allowing him to wear a retired uniform. March 2, 1839 – August 9, 1846]. 65 p. Elektronnyy resurs: URL: <https://www.prlib.ru/item/987478> [in Russian].

32. RGIA. F. 733. Op. 78. D. 438. Delo o razreshenii direktoru uchilishch Yekaterinoslavskoy gubernii G.M. Fovitskomu derzhat' u sebya doma pansionerov. 2 iyunya – 9 iyulya 1843 g. [The case of permission for the director of schools in the Yekaterinoslav province G.M. Fovitsky to keep boarders at his home. June 2 – July 9, 1843]. 6 p. URL: <https://www.prlib.ru/item/987550> [in Russian].

33. RGIA. F. 733. Op. 87. D. 163. Delo ob otklonenii pros'by G. Favitskogo o napechatanii za schet kazny yego rukopisi «Puteshestviye v Moskvu barona S. Gerbershteyna v 16 veke», perevod s latinskogo, v svyazi s otritsatel'nymi otzyvami o perevode akademikov Ya. D. Zakharova i F. I. Kruga. 18 iyunya – 26 sentyabrya 1821 g. [The case of the rejection of the request of G. Favitsky to print at the expense of the treasury his manuscript «Journey to Moscow of Baron S. Herberstein in the 16th century», translated from Latin, in connection with negative reviews about the translation of Academicians Ya. D. Zakharov and F. I. Krug. June 18 – September 26, 1821]. 20 p. URL: <https://www.prlib.ru/item/984075> [in Russian].

34. Rogov S. L. Gosudarstvennyye prestupleniya v rossiyskom zakonodatel'stve i pravoprimeritel'noy praktike serediny XVIII – nachala XX vekov [State crimes in Russian legislation and law enforcement practice in the middle of the 18th – early 20th centuries]. Avtoreferat dis. ... kandidata yuridicheskikh nauk. Nizhniy-Novgorod, 2012. 31 p. [in Russian].
35. Sbitnev I. M. Zapiski Ivana Matveyevicha Sbitneva (Iz vremeni uchrezhdeniya na Volyni i Podolii, posle vosstaniya 1831 g., rus'kikh shkol vzamen pol'skikh) [Notes of Ivan Matveevich Sbitnev (From the time of the establishment in Volyn and Podolia, after the uprising of 1831, Russian schools instead of Polish ones)]. Kiyevskaya starina. 1887, V. 17, Nr 2, pp. 285–312; Nr 3, pp. 439–468; Nr 4, pp. 649–666; V. 18, Nr 5, pp. 52–72. [in Russian].
36. Svod zakonov ugovolnykh. Svod zakonov Rossiyskoy imperii, izdaniya 1857 goda [Code of criminal laws. Code of Laws of the Russian Empire, edition of 1857]. T. 15. SPb: Tip. Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1857. 964 p. [in Russian].
37. Staryi Mezhybizh (zbirnyk dzherel) [Staryi Mezhibyzh (collection of sources)]. Upor. Yu. Mytsyk, V. Diachok, O. Boliak, I. Tarasenko. NAN Ukrainy, Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho; Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Instytut rukopysu. Kyiv, 2020. 448 p. [in Ukrainian]
38. Trombovskiyi Matsei. Vid Zhytomyra do Zamostia: partyzanskyi reid zahonu Karolia Ruzhytskoho pid chas Lystopadovoho povstannia [From Zhytomyr to Zamoste: partisan raid of a detachment Karol Ruzytskyi during the November Uprising]. Polske natsionalne povstannia 1830–1831 rr. na Pravoberezhnii Ukraini: vid mifiv do faktiv: kol. monohrafiia. Kyiv: KNT, 2017. pp. 134–146. [in Ukrainian].
39. Usenko P. H. Levashov Vasyl Vasylovych. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Levashov Vasyl Vasyliovych. Encyclopedia of the history of Ukraine]: T. 6. La – Mi / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: V-vo «Naukova dumka», 2009. pp. 76–77. [in Ukrainian].
40. Ustav gimnaziy i uchilishch uyezdneykh i prikhodskikh, sostoyashchikh v vedomstve universitetov Sanktpeterburgskogo, Moskovskogo, Kazanskogo, Khar'kovskogo [The charter of gymnasiums and schools of district and parish, which are in the department of the universities of St. Petersburg, Moscow, Kazan, Kharkov]. SPb: Tip. departamenta narodnogo prosveshcheniya, 1829. 172 p. [in Russian].
41. Chistovich I. D. Istoriya S.-Peterburgskoy Dukhovnoy akademii [History of the St. Petersburg Theological Academy]. SPb: V tip. Yakova Treya, 1857. 472 p. [in Russian].
42. Shandra V. S. Heneral-hubernatorstva v Ukraini: XIX – pochatok XX stolittia [General governorates in Ukraine: 19th – early 20th centuries]. Kyiv: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy, 2005. 427 p. [in Ukrainian].
43. Shandra V. S. Do istorii stvorennia ta diialnosti Kyivskoho uchbovoho okruhu v 30–60 rr. XIX st. [To the history of the creation and activity of the Kyiv educational district in the 1830s–1860s.]. Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini. 1988. pp. 49–54. [in Ukrainian]
44. Jozef_Drzewiecki_(pulkownik). [Jozef_Drzewiecki_(colonel)] Elektronnyi resurs. URL: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jozef_Drzewiecki_\(pulkownik\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jozef_Drzewiecki_(pulkownik)) [in Polish].